

Robert Czarnowski, *Stan wojenny w Polsce w świetle źródeł epistolarnych Józefa kard. Glempa, Prymasa Polski. Wybór listów z dokumentacji archiwalnej Polskiej Misji Katolickiej we Francji (1981–1983)*, Pallotinum, Poznań 2021, ss. 495

W grudniu 1981 r., niedługo po ogłoszeniu w Polsce stanu wojennego, arcybiskup Paryża Jean-Marie Lustiger wezwał francuskich katolików do solidarności z polskimi katolikami. Proponował, aby m.in. nawiązywać kontakty między rodzinami z Polski i z Francji. 19 grudnia katolicki dziennik „La Croix” zachęcał do wysyłania listów z wyrazami duchowego wsparcia do prymasa Józefa Glempa i podawał gotową propozycję. Parę dni później biskup Jean Vilnet, przewodniczący francuskiego episkopatu, również zaproponował tekst listu, który można było wysłać na ręce prymasa, ale tym razem tekst był ogólniejszy, skierowany do „Braci i Sióstr z Polski”. Francuzi odpowiedzieli na apele i wysłali wiele listów z wyrazami wsparcia. Najczęściej pod przepisany tekstami znajdowały się podpisy, które zbierano w parafiach, np. po mszy świętej. Czasem dopisywano informację o zebranych pieniądzach, które przekazywano na pomoc polskiemu społeczeństwu. Niektórzy decydowali się na napisanie własnych listów. Wyrażali w nich swoje odczucia, poruszeni wydarzeniami w Polsce. Prosiли czasami o konkretne adresy osób, którym mogliby pomóc. Listy te są niezwykłym świadectwem tego, jak francuscy katolicy postrzegali stan wojenny, martwili się o współbraci w wierze i byli gotowi nie tylko na wsparcie duchowe, ale również na konkretną pomoc. Listy te są zgromadzone w archiwum Polskiej Misji Katolickiej we Francji, zostały zinwentaryzowane, ale przez wiele lat były przechowywane w magazynie w La Ferté-sous-Jouarre, gdzie opiekował się nimi o. Marian Brudzisz CSsR.

Z materiałów tych korzystali już badacze¹, niemniej nigdy nie stały się one przedmiotem kompletnej analizy. Wydawałoby się, że okazją do tego mogłoby być wydanie edycji źródłowej listów, jednak książka *Stan wojenny w Polsce...* nie stawia sobie tego za zadanie. Książka ks. Roberta Czarnowskiego przede wszystkim prezentuje zeskanowane listy. Zdjęcia są kolorowe, wyraźne i wydane na kredowym papierze, co daje niemalże wrażenie obcowania z oryginałem. Poprzedza je wstęp, który składa się z 4 krótkich rozdziałów.

Choć książka jest pięknie wydana, moją wątpliwość budzi szereg kwestii. Pierwszą jest tytuł – *Stan wojenny w Polsce w świetle francuskich źródeł epistolarnych Józefa Kard. Glempa, Prymasa Polski. Wybór listów z dokumentacji archiwalnej Polskiej Misji Katolickiej we Francji (1981–1983)*. Zastrzeżenie mam do

¹ M. Heruday-Kielczewska, *Reakcja Francji na wprowadzenie stanu wojennego w Polsce: grudzień 1981 – styczeń 1982*, Warszawa 2012, s. 88–95; R. Górny, *Wybrane listy Francuzów do prymasa Glempa z lat 1981–1982 w zasobie Archiwum Polskiej Misji Katolickiej we Francji*, „Przegląd Archiwalno-Historyczny” 2021, t. 8, s. 225–264.

pierwszej części tytułu. Sugeruje ona bowiem, że listy należały do ks. Józefa Glempa oraz że była to korespondencja, którą on sam prowadził. Jest to moim zdaniem sformułowanie niefortunne i zbyt daleko idące. Listy były kierowane do Prymasa, owszem, ale na adres PMK, nie wiadomo więc, czy je w ogóle widział i czytał, poza tym część listów jest również skierowana ogólnie do Polaków.

Moją drugą wątpliwość budzi wstęp. Trudno mi zgodzić się chociażby z pierwszymi akapitami. „Dokumentacja znajdująca się w Archiwum Polskiej Misji Katolickiej, będąca świadectwem wydarzeń, które miały miejsce we Francji po wprowadzeniu stanu wojennego w Polsce, potwierdza ogromną rolę duszpasterstwa polskiego w pomocy okazanej rodakom w tym czasie” (s. 5). Dalej autor pisze, że Misja Katolicka była głównym pośrednikiem w przekazywaniu pomocy materialnej dla Polaków w kraju, a jeszcze dalej, że w archiwum znajduje się zespół archiwalny o numerze 29, gdzie jest dokumentacja komitetu pomocy o nazwie „Comité de soutien aux Polonais en France” (s. 5).

Nie ma podanego żadnego źródła – publikacji czy dokumentów – które by potwierdzało, że polskie duszpasterstwo odgrywało ogromną rolę w pomocy rodakom w kraju, ani żeby PMK była głównym pośrednikiem w przekazywaniu tej pomocy. Było wiele innych instytucji, które się tym zajmowały, ale wydaje się, że największy zasięg miała działalność ks. Eugeniusza Platera-Syberga i jego Biura Koordynacyjnego Komisji Charytatywnej Episkopatu Polski. Z kolei wspomniany wyżej komitet, jak wynika z nazwy, miał pomagać raczej Polakom we Francji, więc trudno powiedzieć, żeby on animował pomoc dla Polaków w kraju.

Dalej wstęp w pierwszym rozdziale pt. „Rola rektora Polskiej Misji Katolickiej” podaje, że ks. Zbigniew Bernacki miał wielkie zasługi dla koordynacji akcji charytatywnej i duszpasterskiej. Szkoda, że nie zostało to rozwinięte ani poparte przykładami, tym bardziej że ks. Bernacki jest postacią dość znaną. Więcej informacji jest na temat sposobów, w jaki Misja dziękowała w poszczególnych ratuszach Paryża za dary zebrane dla Polski.

Rozdział drugi – „Komitety Pomocy Polsce” – bardzo krótko opisuje pomoc rozmaitych organizacji, które dostarczały dary nad Wisłę, polskich (założonych przed Polaków we Francji) i francuskich, którym miejsca docelowe wyznaczał ks. Plater-Syberg. Omawiana część to tylko jeden akapit. Znowu szkoda, że autor nie pokusił się o nieco głębsze przedstawienie ciekawego zjawiska ogromnej mobilizacji, do jakiej doszło we Francji, na rzecz wysyłania do Polski konwojów.

Rozdział trzeci – „La Croix” – opisuje akcję dziennika, która zmierzała do tego, by skłonić czytelników do wysyłania listów z wyrazami poparcia do prymasa Polski. Te właśnie listy są główną treścią przedstawionej edycji. W drugiej części rozdziału jest informacja, że obecnie listy, które Francuzi wy-

syłali na adres PMK i prymas Glempa, znajdują się w archiwum Misji, w zespole 36 i jest ich ponad 10 tysięcy. Akapit krótko charakteryzuje korespondencję i zastępuje nieco notę edytorską, której ewidentnie w książce brakuje.

Najciekawszy jest czwarty rozdział, który dzieli nadawców listów na 3 grupy: osoby duchowne, osoby świeckie, dzieci i młodzież. Autor analizuje listy w ramach każdej grupy, zwraca uwagę na wrażliwość autorów, to, że podkreślali swoją solidarność z Polakami, sympatię i pamięć w modlitwie. Szczególnie są listy od dzieci i młodzieży, które zachwycają swoją szczerością i często załączonymi rysunkami. Autor przywołuje treść poszczególnych listów, a w przypisie podaje również ich oryginalne brzmienie. W załączonych zdjęciach listów pojawiał się również wątek gotowości objęcia opieką potrzebujących osób (s. 13). To wątek, który zasługuje na szersze rozwinięcie. Dobrze byłoby przeanalizować, ile było takich sygnałów w listach, oraz spróbować rozpoznać w dostępnej dokumentacji PMK, czy znajdują się tam ślady odpowiedzi wysyłanych Francuzom ze wskazaniem konkretnej rodziny albo chociaż zawierające podpowiedź, gdzie taki adres można było uzyskać².

Moją kolejną wątpliwość budzi sposób zaprezentowania materiałów źródłowych, które składają się na zasadniczą część książki i zostały zebrane pt. „Wybór listów do Prymasa Polski Józefa Glempa z dokumentacji archiwalnej Polskiej Misji Katolickiej we Francji (1981–1983)”. Nie poprzedza ich żadna nota edytorska, więc nie wiadomo, dlaczego autor zdecydował się na zamieszczenie skanów, a nie klasyczną edycję źródłową. Nie ma również żadnych informacji o kryteriach doboru listów. Nie zostały one w żaden sposób uszeregowane – chronologicznie, alfabetycznie czy też geograficznie. Wydają się raczej losowo rzucone, chyba że taki jest układ akt w archiwum, ale tego autor nie podaje.

Dużym błędem było pozostawienie zdjęć bez chociażby numeracji i jakiegokolwiek podpisu, nie wspominając o nagłówku z numerem, datą, miejscem wystawienia dokumentu, nazwiskiem nadawcy i krótkim streszczeniem. Brak również legendy z określeniem podstawy wydania (oryginał, kopia), techniki, miejscem przechowywania, sygnaturą i numerami kart³. Oczywiście nie wszystkie elementy byłyby tutaj konieczne, ale przedstawiony sposób wydania spowodował, że grono odbiorców zostało mocno ograniczone. Zapoznać

² Akcję „parrainage”, czyli łączenia rodzin przez korespondencję, prowadziło Association Solidarité France-Pologne, założone przez Krystynę Vinaver i Karola Sachsa, które miało swoje filie w całej Francji. P. Boulte, K. Sachs, K. Vinaver, *De Solidarność à l'entrée de la Pologne dans l'Union européenne. Un engagement citoyen*, Paris 2008, s. 37–41.

³ Elementy te zalecane są przez Ireneusza Ilnatowicza w jego projekcie instrukcji wydawniczej. Co prawda opracował on instrukcję, która nie obejmuje już drugiej połowy XX w., jednak jak na razie nie powstał projekt dla tego właśnie okresu i wielu wydawców źródeł opiera się na tej propozycji. I. Ilnatowicz, *Projekt instrukcji wydawniczej dla źródeł historycznych XIX i początku XX wieku*, „Studia Źródłoznawcze” 1962, t. 7, s. 99–124.

się z treścią mogą raczej tylko osoby posługujące się językiem francuskim, dla których problemem nie jest czytanie rękopisów. A przecież wydaniu edycji źródłowej powinien przyświecać przede wszystkim cel udostępniania źródeł (i uczynienia ich zrozumiałymi) tym, którzy nie mają dostępu do oryginałów.

Powstanie książki R. Czarnowskiego świadczy o tym, jak ciekawy i bogaty jest zbiór listów Francuzów, zgromadzony w archiwum PMK. Szkoda jednak, że nie zostały one poddane szerszej analizie, a nade wszystko szkoda, że we wstępie nie ma szerzej nakreślonego kontekstu historycznego. Idealne byłoby wydanie listów drukiem i zamieszczenie tłumaczeń na polski. Temat stanu wojennego jest ciągle żywy i interesuje nie tylko historyków, lecz także ludzi, którzy doświadczyli trudów tego okresu. Oni także byliby zainteresowani informacjami o tym, jak Francuzi przeżywali te wydarzenia i jakie wsparcie chcieli przekazać Polakom. Książka *Stan wojenny w Polsce...* wydaje się bardziej albumem niż edycją listów, a tego spodziewać się może czytelnik, widząc w tytule sformułowanie „wybór listów”. Pozostaje mieć nadzieję, że publikacja ta stanie się przyczynkiem do kolejnego opracowania.

dr Magdalena Heruday-Kietczewska
(Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu)
ORCID iD: 0000-0002-3938-721X